

4) «Мудрость Н.Макиавелли можно обнаружить во всем, что окружает нас сегодня. **Новая жизнь в новом переводе важнейшего произведения великого флорентийца совпадает со временем, когда его мудрость должна быть особенно востребована в России**» // Николо Макиавелли. «Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Государь» / пер., примеч., науч. ст., аннот. предметно-именной указатель М. А. Юсим, послесл. П. Баренбойм. – М. : РОССПЭН, 2002. [5].

Источники и литература:

1. «Белое движение». Избранные произведения : в 16 кн. / сост., науч. ред., предисл. и коммент. д.и.н. В. В. Волкова. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2003. – Кн. 11 : Белый Крым. Русская армия генерала Врангеля. Бои на Кубани и Северной Таврии.
2. Валентинов А. А. Четвертая поездка. Обезд фронта / А. А. Валентинов // Севастопольский Вестник. – 1920. – № 4.
3. Валентинов А. А. «Крымская эпопея»: Архив русской революции, издаваемый И. В. Гессеном / А. А. Валентинов. – Берлин, 1922.
4. Валентинов (наст. Ланге) А. А. // Российское зарубежье во Франции. 1910-2000 гг. : биографический словарь : в 3-х т. / под общ. ред.: Л. Манухина, М. Авриль, В. Лосской. – М. : Наука, Дом-музей Марины Цветаевой, 2008.
5. Николо Макиавелли. «Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Государь» / пер., примеч., науч. ст., аннот. предметно-именной указатель М. А. Юсим, послесл. П. Баренбойм. – М. : РОССПЭН, 2002.

Ніколаєнко О.О.

УДК 94(477.7)

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ЖІНОК ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Польська спільнота посідає важливе місце в історії Північного Причорномор'я. Сучасні історичні дослідження як вітчизняних, так і польських науковців показали вагомий внесок поляків в соціально-економічний розвиток та культурне життя регіону [1]. Однак картина минулого досі залишається половинчастою, бо в ній відсутня така важлива постать як особистість жінки. Громадське життя, про яке є можливість дізнатись з архівних матеріалів чи періодичної преси, оминало жінок, як правило зосереджених в приватній, родинній сфері. Тому є потреба висвітити саме діяльність жінок в суспільному житті Причорномор'я. Факти участі жінок в громадській діяльності треба розглядати не як простий вияв активності, але й спробувати відповісти на питання, чим вони були продиктовані і які наслідки мали особисто для жінки і для жіноцтва в цілому.

Для відповіді на дане запитання слід звернутись до історичних джерел, якими стануть як архівні документи, так і матеріали періодичної преси про діяльність польських організацій регіону. Також важливі свідчення зберігають наративи поляків, що мешкали в Одесі чи Херсоні у визначений період. Саме вони дозволять побачити світ очима сучасників.

Наприкінці ХІХ ст. польська людність регіону складала чисельну кількість. В цьому багатотетнічному середовищі поляки вирізнялись своєю мовою – польською, вірою – католицтвом. Характеристика суспільної діяльності жінок не може бути загальною, бо жінки – не гомогенна категорія, а середовище, яке було розділено статусними, майновими, віковими та безліччю інших факторів. Отже, варто зазначити, що власниці маєтків, скоріше, не розуміли своїх співвітчизниць, які йшли до лав революції, так же, як і полячки міського середовища знаходили спільні інтереси в благодійних або релігійних товариствах.

Аналіз громадської діяльності польських жінок буде проведений по різним напрямкам – революційна діяльність, культурно-просвітницька, благодійницька.

Ще з 1870-х рр. ХІХ ст., коли в Російській імперії розпочали діяльність різноманітні революційні угруповання, жінки брали в них участь. У своїй більшості революційні гуртки охоплювали вихідців з робітничого чи різночинного середовища, студентів. Гасла покращення життя народу, несправедливості і утисків знаходили підтримку в середовищі великих міст – Одеси, Миколаєва, де в різні часи діяло декілька революційних організацій. У 1877-1878 рр. в Одесі існував гурток І. М. Ковальського, до складу якого входили і жінки – сестри Олена та Вікторія Віттен (їхня матір була німкенєю, а батько-поляком). Дівчата утримували конспіративну квартиру, а також взяли участь в облаштуванні в ній підпільної типографії [2]. У січні 1878 р. під час видрукування листівок, жандармерія спробувала здійснити обшук квартири, який наразився на збройний опір гуртківців, серед яких знаходилась і В. Віттен, і Л. Мержанова. Всі члени угруповання були передані військовому суду.

Друкарню утримувала і сестра відомого революціонера В. Ілліча-Світича – Елеонора. І хоча дуже швидко, ця народовольська друкарня була викрита жандармерією, участь в цій справі полячок свідчить, що жінок втягував вир революційної боротьби.

Однією з особливостей цієї участі був її родинний характер. Якщо чоловіки попадали до підпільних гуртків, навчаючись в університеті, працюючи в різноманітних закладах, то жінки не мали такої можливості. Жінки, які приходили до нелегальної діяльності, були сестрами чи дружинами революціонерів.

В основному, їх діяльність полягала в утриманні конспіративної квартири, зв'язку з іншими угрупованнями, друці листівок і нелегальних прокламацій тощо.

Після арешту І. М. Ковальського, його однодумці влаштували демонстрацію біля залу суду, після розгону якої були розгромлені одеські та миколаївські революційні гуртки. Серед постраждалих були і полячки М. Вігашевська, М. Пумпянська, родина Левандовських, представлена матір'ю, батьком та чотирма доньками [3].

Зовсім інший стиль життя був притаманний польським землевласникам, кількість яких почала збільшуватись у другій половині XIX ст., коли наказом 1865 р. полякам було заборонено купувати землі в південно-західних губерніях. Заможні поляки, а також ті, хто ховався від переслідувань царату після розгрому Січневого повстання, знаходили в південних губерніях сприятливі умови для життя.

В деяких нарративах ми зустрічаємо опис польських маєтків, і життя в ньому. Величезний маєток, в якому мешкала родина Е. Янішевського розташовувались чисельні господарські споруди, а дім «тонув серед вишень». Його бабця вела «старосвітське життя». Прибула французька гувернантка не розуміла, «як може витратитись сотні літрів молока на власні потреби, чому пані не пристало збирати фрукти, в той час як вони просто зогнивають, як можна не турбуватись про наступний день»[4].

Інше життя вела в маєтку на Херсонщині матір однієї авторки спогадів Е. Корвін-Красинської – Ольга. Залишившись вдовою, вона вимушена була пристосовуватись до управління маєтком і продавала овечу вовну за кордон, тримала консервний завод по переробці фруктів, дві цукроварні [5].

Деякі заможні поляки лише влітку проводили час в маєтках, а взимку мешкали у великих містах – Одесі, Херсоні, Миколаєві, Єлисаветграді. Спогади про ці міста є досить суперечливими. Так в жіночому нарративі Е.Красинської Єлисаветград – це місто, де взимку можна вести товариське життя, завдяки кадетському корпусу, в той же час чоловічий погляд Я. Івашкевича змальовує місто глибоко провінційним [6]. Одеса відрізнялась тим, що в місті крім деяких заможних родин і чисельного грона студентів, на підприємствах працювало багато польських робітників. Отже,

Якщо університетські товариства були лише чоловічими, бо жінки не мали права до вступу в університети, то інші молодіжні організації могли залучати до своєї роботи жінок. До організації «Одеський сокіл», що діяла в місті у 1888-1895 рр. до їх викриття поліцією, входило 19 жінок. І хоча це лише невеликий відсоток від кількості всіх членів – 81, ми можемо вважати, що жінки вже виходять із родинного кола і починають брати участь в суспільному житті.

За матеріалами слідства було встановлено, що польська молодь Одеси збиралася на так звані «Середі», де читалися твори польських авторів, співалися патріотичні пісні, а також відбувалось ознайомлення з нелегальною літературою. Утворені були також такі гуртки: «Лютня» – музичне коло, де вивчали патріотичні пісні, «М'яч», вірогідно, спортивне товариство, «п'ятниці» [7]. Серед літератури, яка були знайдені на квартирі одного з членів гуртка, заслуговує на увагу журнал «Dla kobiet», що свідчить про врахування товариством інтересів жіноцтва [8].

Відомості, які ми маємо про жінок цієї організації, нажаль не досить вагомі – дані про місце і рік народження, освіту, заняття містяться у справі лише по восьми членкиням. Всі ці жінки отримали або домашнє виховання, або освіту в приватних закладах. Місцем праці семи з них вони назвали домашнє господарство, і лише одна з них І. Борковська з Кам'янця-Подільського працювала в приватному жіночому пансіоні. Отже, фактично польські домогосподарки за відсутності інших закладів культури, збираються у вільний час у товаристві «Одеський сокіл». Такий вихід з домашньої сфери на той час був достатньо радикальним, бо самостійна участь жінок без опіки батька, чоловіка, брата розцінювалась як виклик існуючим нормам.

З відкриттям в Одесі у 1906 р. «Польського Дому», організації, яка об'єднувала поляків міста і надавала можливість влаштувати громадські зібрання і акції культурно-просвітницького характеру, життя польської колонії міста пожвавилось [9]. Так серед п'яти відділень товариства, жінки виступали активними учасницями у двох – бібліотечному та видовищ. Мається на увазі, що жінки могли приходити на лекції, але самі лекцій не читали. А от брати участь у влаштуванні свята, театрального дійства, концерту, жінки не тільки могли собі дозволити, але й залюбки займались цією справою.

У 1913 р. опікувалась бібліотекою організації Олена Йосипівна Павловська. Вона не жила при бібліотеці, але приходила і видавала книжки багатьом робітникам, залізничникам, які брали у користування книжки. На кінець 1909 р. зібрання книжок налічувало 4, 5 тисячі томів. Саме з бібліотекою пов'язана діяльність Польської соціалістичної партії (PPS). Популярність бібліотеки була зумовлена, на думку агентів царської охоранки, можливістю читати нелегальну, заборонену літературу, яка начебто існувала в бібліотеці [10].

Набагато консервативнішим у справі участі жінок було польське товариство «Ognisko», яке оголосило майже такі ж цілі, як і «Дім Польський»: об'єднання поляків з метою культурного розвитку і виховання. Товариство, яке влаштувало читання, публічні лекції, концерти і театральні постанови, мало бібліотеку, запрошувало до участі в своїй діяльності жінок, але тільки в якості гостей, тобто без права голосу на загальних зборах [11].

Багато мешканок міста брали участь у благодійних товариствах релігійного характеру. З 1892 р. спочатку в Одесі, а потім в Миколаєві і Херсоні починають свою діяльність католицькі добродійні товариства, основною соціальною базою яких є польська спільнота. Жінки брали участь в різноманітних акціях – влаштування притулків та їх обслуговування, виховання та навчання дітей тощо. Крім того, що релігія була міцним об'єднавчим чинником для поляків, що дозволяв їм зберегти національну ідентичність, роль жінок в цьому процесі є беззаперечною.

Однією з таких жінок була Марія Ева Джевецька, яка проживала в Одесі. Саме вона доклала зусиль для влаштування притулку св. Антонія в місті, народної школи та добродійного закладу для дівчат, а з 1899 р. ще й притулку «Родина Марії» [12]. Така діяльність, що продовжувалась багато років, турбувала уряд. У матеріалах департаменту поліції 1911 р. вміщено циркуляр про «прискіпливий митний досмотр» М. Джевецької, яка за їхніми даними є «відома діячка на Півдні Росії по об'єднанню польського елемента на політично-національній основі» [13]. За даними бессарабського жандармського управління М. Джевецька, окрім уже відкритих закладів для польських дітей, прагнула відкрити ще школи, «завдання яких полягає в тому, щоб виховувати молоде покоління в польському національному дусі» [14].

Отже, активність польських жінок на початку ХХ ст., навіть у сфері благодійності, могла викликати реакцію влади і загрожувала учасницям різноманітних польських установ, навіть консервативного характеру, ускладненнями.

Отже, польські жінки, мешканки північного Причорномор'я, незважаючи на різницю віку, поглядів, майнового і соціального статусу, прагнули брати участь в громадському житті краю. Їхні добродійні акції, освітня робота, економічні підприємства, революційні стремління поступово, але неухильно змінювали статус і становище жінки.

Активність в суспільній сфері, яка була спричинена певною демократизацією польського суспільства причорноморського регіону, дозволяла окремим жінкам ламати традиційні норми сприйняття жінки. Однак, слід визнати, що попавши у вир конфліктів суспільних інтересів, жінки не створили власних жіночих об'єднань, не визнали інтереси своєї соціальної групи – жіноцтва, першочерговими. Жінки своєю працею обслуговували інтереси національних, класових, інших суспільних груп. Одночасно, участь в громадському житті надавала жінкам відчуття боротьби з несправедливістю, утверджувала їх самосвідомість, надавала досвід публічного життя.

Джерела та література:

1. Крымско-польский сборник научных работ. – Симферополь, 2004. – Т. 1 : Дни Адама Мицкевича в Крыму; Південний архів. – Херсон, 2001. – Вип. 5; 2005. – Вип. 20.; Поляки на Півдні України та в Криму. – Одеса, Ополе, Вроцлав, 2007.
2. Світленко С. І. Поляки і спроби організації вільної преси в Південній Україні у 60-80-х рр. ХІХ ст. / С. І. Світленко // Південний архів. – 2001. – № 5. – С. 80-85, 81.
3. Снытко Т. Г. Русское народничество и польское общественное движение. (1865-1881) / Т. Г. Снытко. – М., 1969. – С. 180.
4. Janiszewski E. Wspomnienia odessity. 1894-1916 / E. Janiszewski. – Wrocław, Warszawa, Krakow, 1987. – С. 51, 73.
5. Krasieńska E. Wspomnienia / E. Krasieńska. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. – Sygn. 14114. – С. 9, 16.
6. Krasieńska E. Wspomnienia / E. Krasieńska. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. – Sygn. 14114. – С. 232; Iwaszkiewicz J. Książka moich wspomnień / J. Iwaszkiewicz. – Kraków, 1957. – С. 60.
7. ЦДІАУК. – Ф. 385. – Оп. 1. – Од. зб. 446. – Арк. 185, 186.
8. ЦДІАУК. – Ф. 385. – Оп. 1. – Од. зб. 446. – Арк. 52.
9. Ніколаєнко О. О. Участь поляків у громадському житті Північного Причорномор'я наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. / О. О. Ніколаєнко // Історичний архів. – Миколаїв, 2010. – Вип. 5. – С. 28-32.
10. Куліш Н. Одеський Дім Польський / Н. Куліш // Південний архів. – 2001. – № 5. – С. 124-127, 126.
11. Łukawski Z. Ludność polska w Rosji: 1863-1914 / Z. Łukawski. – Wrocław, 1978. – S. 148.
12. Sobanska z Grocholskich M. Wspominki nikle. – Grodzick Mazowiecki, 2002. – С. 208.
13. ЦДІАУК. – Ф. 301. – Оп. 2. – Од. зб. 59. – Арк. 104.
14. ЦДІАУК. – Ф. 1153. – Оп. 1. – Од. зб. 89. – Арк. 3.